

# ΣΧΟΛΙΑ ΣΕ ΔΥΟ ΚΕΙΜΕΝΑ ΤΟΥ ΜΙΧΑΗΛ ΧΩΝΙΑΤΗ

Σ τὸ τέλος τῆς μνημειώδους ἐκδόσεως τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Μιχαὴλ Χωνιάτη ἀπὸ τὸν Σπυρίδωνα Λάμπρο, ποὺ τόσο ἄδικα ἐπικρίθηκε ἀπὸ τὸν ὁπωσδήποτε σοφώτατο Πέτρο Παπαγεωργίου παλαιότερα καὶ ἄλλους, λιγώτερο σοφούς, πιδ πρόσφατα, ἐπιτάσσεται ἓνα κείμενο σὲ μορφή σχεδούς<sup>1</sup>, ἀπευθυνόμενο σὲ κάποιον μητροπολίτη Θηβῶν, τὸν ὁποῖον ὀρθὰ ὁ ἐκδότης ταυτίζει μὲ τὸν Μανουήλ<sup>2</sup>. Ὅσοι ἀσχολήθηκαν μὲ τὸ κείμενο ποὺ ἐκδίδει ὁ Λάμπρος ἀπὸ τὸν μοναδικὸ κώδικα ποὺ τὸ παραδίδει, τὸν Laurentianus plut. 59, 12, ff. 177-179<sup>3</sup>, κάνουν λόγο γιὰ ἓνα μόνο σχέδος<sup>3</sup>. Τὸ πρῶτο κείμενο, ὥστόσο, τελειώνει μὲ ἓνα ἐπίγραμμα σὲ βυζαντινὸ δωδεκασύλλαβο, ἐνῶ, ἀμέσως μετὰ στὸ χειρόγραφο, τὸ πρῶτο γράμμα τοῦ κειμένου ποὺ ἀκολουθεῖ, τὸ Τ, ἐρυθρογραφεῖται. Ὁ Λάμπρος, παρ' ὅλο ποὺ πρόσεξε αὐτὴν τὴν λεπτομέρεια, θεωρεῖ ὅτι τὸ κείμενο εἶναι ἐνιαῖο. Ἡ πραγματικότητα εἶναι διαφορετική. Ὅπως γνωρίζουμε, κατὰ κανόνα, τὰ σχέδη τῶν Βυζαντινῶν κατακλείονται μὲ ἓνα ἐπίγραμμα<sup>4</sup>. Ἐπομένως, τὸ κείμενο ποὺ ἔπεται τοῦ ἐπιγράμματος εἶναι ἓνα χωριστὸ σχέδος, καὶ φυσικὰ πρόκειται γιὰ νέα, δεύτερη, ἐπιστολὴ τοῦ Μιχαὴλ Χωνιάτη πρὸς τὸ ἴδιο πρόσωπο,

1. Σ. Π. Λάμπρου, *Μιχαὴλ Ἀκομινάτου τοῦ Χωνιάτου Τὰ σωζόμενα*, τ. II, Ἀθῆναι 1880, 358-368. Ἡ ἐκδοσις τῶν σχεδῶν ἀπὸ τὸν Λάμπρο ἔχει γίνε μὲ μεγάλη προσοχὴ καὶ εὐσυνειδησία. Ὁ ἐκδότης πολὺ εὐστοχα ἐπισημαίνει σὲ σημείωση (σ. 655), ὅτι πρόκειται γιὰ *παίγνιον λέξεων*, αἵτινες ἄλλως γραφόμεναι καὶ πρὸς ἀλλήλας συνδεόμεναι ἢ ἀπ' ἀλλήλων χωριζόμεναι δύνανται τοῦ σχεδούς, ἀλλὰ διατήρησε τις γραφεῖς τοῦ κώδικα.

2. αὐτόθι, 656.

3. G. Stadtmüller, *Michael Choniates, Metropolit von Athen (ca. 1138-ca. 1222)*, (Orientalia Christiana Analecta XXXIII, 2: n. 41), Roma 1934, 215, Φ. Χ. Κολοβοῦ, *Μιχαὴλ Χωνιάτης. Συμβολὴ στὴ μελέτη τοῦ βίου καὶ τοῦ ἔργου. Τὸ Corpus τῶν ἐπιστολῶν* (Πονήματα. Συμβολὴς στὴν ἔρευνα τῆς Ἑλληνικῆς καὶ τῆς λατινικῆς Γραμματείας 2), 32 (ἀριθ. 18), I. Vassis, "Graeca sunt, non leguntur. Zu den schedographischen Spielereien des Theodoros Prodromos", *Byzantinische Zeitschrift* 86/87 (1993/1994), 14, σημ. 53, ὁ ὁποῖος μιλά γιὰ zwei Briefe in der Form eines Schedos.

4. Vassis, ὅπ., 15, 16, 18 καὶ I. Δ. Πολέμης, Προβλήματα τῆς βυζαντινῆς σχεδογραφίας, *Ἑλληνικά* 45 (1995), 291, 292, 294-295, 301-302.

τὸν μητροπολίτη Θηβῶν Μανουήλ. Δυστυχῶς οἱ ἐν εἵδει σχέδους αὐτὲς ἐπιστολές, γιὰ λόγους ποὺ δὲν ἐξηγοῦνται, δὲν περιελήφθησαν στὴν νέα ἔκδοση τοῦ σώματος τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Χωνιάτη ἀπὸ τὴν Κολοβοῦ.

Τὰ σχέδια τοῦ Χωνιάτη προκαλέσαν ἀρχικὰ ἀκόμη καὶ εἰρωνικὰ σχόλια ἐκ μέρους τῶν μελετητῶν. Ὁ Κουμανούδης, σὲ βιβλιοκρισίᾳ τῆς ἔκδοσης Λάμπρου, κάνει λόγο γιὰ *μωρόσοφα ἀσχολήματα*, ἂν καί, μεταξὺ ἀστείου καὶ σοβαροῦ, ἐξαίρει τὴν χρησιμότητα αὐτοῦ τοῦ εἵδους τῶν κειμένων ἀκόμη καὶ γιὰ τὴν ἐκπαιδευτικὴ πρᾶξι τῆς ἐποχῆς του<sup>5</sup>. Οἱ σημειώσεις ποὺ ἀκολουθοῦν δὲν φιλοδοξοῦν νὰ προσφέρουν μία συνολικὴ ἐρμηνεία τῶν δύο κειμένων, ἔργο ποὺ δὲν ἔχει, ἄλλωστε, ὡς τώρα ἀπὸ κανένα ἀναληφθεῖ<sup>6</sup>, παρὰ μόνο νὰ συμβάλουν στὴν διασάφηση ὁρισμένων χωρίων, τὰ ὁποῖα δὲν στεροῦνται ἐνδιαφέροντος, τόσο γιὰ τὴν ἱστορία τῆς ἐποχῆς, ὅσο καὶ γιὰ τὴν ζωὴ τοῦ ἐξόριστου Χωνιάτη. Πρόκειται, στίς περισσότερες περιπτώσεις, γιὰ τὴν ἀποκρυπτογράφηση ὁρισμένων ἀπὸ τοὺς γρίφους ποὺ περιέχουν τὰ σχέδια. Κατὰ τὴν διαδικασία τῆς ἀποκρυπτογραφήσεως συμβουλευθῆκα καὶ φωτογραφία τῶν φύλλων τοῦ κώδικα ποὺ περιέχουν τίς δύο ἐπιστολές. Εἶναι αὐτονόητο ὅτι δὲν ἐπιχειρεῖται ἐδῶ ἡ διαλεύκανση ὅλων τῶν σκοτεινῶν σημείων τῶν δύο ἔργων, οὔτε ἀναφέρονται τὰ χωρία ἐκεῖνα ποὺ ἔχουν ἤδη ἐπιτυχῶς ἐρμηνευθεῖ ἀπὸ τὸν Παπαγεωργίου στὴν *Ἐπίκρισιν* τῆς ἐκδόσεως τοῦ Λάμπρου. Προηγεῖται τὸ κείμενο, ὅπως τυπώνεται στὴν ἔκδοση τοῦ Λάμπρου, καὶ ἀκολουθεῖ ἡ δική μας ἀποκρυπτογράφηση. Οἱ ἀριθμοὶ δηλώνουν τὴν σελίδα καὶ τὸν στίχο τῆς ἐκδόσεως. Στίς περιπτώσεις ποὺ κρίνεται σκόπιμο, δίδονται ὁρισμένες ἐπιπλέον διευκρινήσεις.

358, 9-10 οὐδόλως σειραῖς καὶ τόμοις σχεδῶν προσανέχειν: οὐδόλως ἡρέσκετό μοι σχεδὸν προσανέχειν.

358, 11-12 μοχθηρὸν γὰρ καὶ καινὸν ἐδόκει μοι τοῦτο γραμματικῆς εἶτουν ῥητορικῆς κόμια καὶ ἥσσαν πωλῶν ἥδη: μοχθηρὸν γὰρ καὶ κενὸν ἐδόκει μοι τοῦτο γραμματικῆς, εἶτουν ῥητορικῆς, σκῶμμα καὶ ἴσον πολλῶ ὀνειδεῖ.

358, 13-15 μᾶλλον δὲ λῖνον πω λίνῳ φασί<sup>7</sup> σκώπτειν καὶ διασπᾶν σοφιστικὴν σύνθεσιν ὀνομάτων καὶ διαίρεσιν: μᾶλλον δ' Ἑλλήνων πολλήν, ὃ φασι, σκώπτειν καὶ διασπᾶν σοφιστικὴν σύνθεσιν ὀνομάτων. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἀπηχεῖται μία

5. Ἀθήναιον 9 (1880), 203.

6. Ὁ Π. Παπαγεωργίου, *Μιχαὴλ Ἀκομινάτου τοῦ Χωνιάτου τὰ σωζόμενα ἐκδοθέντα ὑπὸ Σπυρίδωνος Π. Λάμπρου καὶ ὁ ἐν Φλωρεντίᾳ Λαυρεντιᾶκος κώδιξ*, Ἀθῆναι 1883, 123-125, ἐπιχειρεῖ, εὐστοχα ἐνίοτε, νὰ ἀποκρυπτογραφήσῃ λίγα σημεῖα τοῦ κειμένου, χωρὶς ὅμως νὰ ἀντιλαμβάνεται, ὅπως ὁ Λάμπρος, τὸν πραγματικὸ χαρακτήρα του. Οἱ εὐστοχεῖς ἀποκαταστάσεις τοῦ Παπαγεωργίου δὲν ἐπαναλαμβάνονται ἐδῶ.

7. Διατηρεῖται ἡ ἐγκλίση του χειρογράφου. Σαφῆς ὁ ὑπαινιγμὸς τοῦ συγγραφέα στὴν γνωστὴ παροιμία *Λίνον λίνῳ συνάπτειν*, βλ. σχετικὰ D. K. Karathanasis, *Sprichwörter und sprichwörtliche Redensarten des Altertums in der rhetorischen Schriften des Michael Psellos, des Eustathios und des Michael Choniatas sowie in anderen rhetorischen Quellen des XII Jahrhunderts*. Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Philosophischen Fakultät (I. Sektion) der Ludwig-Maximilians-Universität zu München, Speyer a. Rh. 1936, 102 (ἀριθ. 215).

εὐρέως διαδεδομένη σὲ συντηρητικούς εκπαιδευτικούς κύκλους κριτική ἐναντίον τῆς σχετικὰ πρόσφατης στὸ Βυζάντιο πρακτικῆς τῆς σχεδογραφίας. Γιὰ νὰ γίνῃ καλύτερα ἀντιληπτὴ ἡ ἔννοια τοῦ χωρίου, πρέπει νὰ παρατεθεῖ παρεμφερεῖς ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸν γνωστὸ πρόλογο τοῦ Νικηφόρου Βασιλάκη στὴν ἔκδοση τῶν ρητορικῶν ἔργων του, στὸ ὁποῖο ὁ συγγραφέας ἀναφέρεται στὶς δικές του σχεδογραφικὲς ἐπιδόσεις: *μετῆιν δὴ τὴν νέαν ταύτην καὶ ὡς ἐν παισὶ σοφιστικῆν, τὴν ἐν ὀνόμασι κλεπτικῆν (ἔθελγε γάρ μου τοῦ Ἑρμοῦ τούτου τὸ δόλιον), καὶ θαμὰ θεατρίζων ὅλας νέων ἀγέλας εἰς ἑαυτὸν ἐπεσπώμην· οὐ τὸν ἀρχαῖον μέντοι τρόπον τοὺς λαβυρίνθους τούτους διετεχνώμην· ἀγλευκὲς γάρ μοι ἐδόκει καὶ ἀρχαιολογίας καὶ τέχνης ἀξέστου τὸ μὴ ξὺν ἡδονῇ λέγειν, ἢ καὶ ὅλως ὑποβαρβαρίζειν. ὅθεν οὐκ ἀνίην τοὺς γρίφους καὶ τὰς πλεκτάνας, καὶ τὰς ἐκτὸς μὲν εἰς ἀγλαΐαν ὑπογράφων. ἀλλὰ δὴ καὶ τὰ ἐντὸς βοστρυχίζων καὶ διαπλέκων τοῦτο τὸ μέρος*<sup>8</sup>. Ὁ Βασιλάκης περιγράφει συνοπτικὰ πῶς προσπαθοῦσε νὰ δίνει νόημα καὶ νὰ ἐξασφαλίζει τὴν καλλιέπεια καὶ τῆς ἐξωτερικῆς μορφῆς τοῦ σχήδους (τὰ ἐκτὸς), χωρὶς νὰ περιορίζεται μόνο στὴν φροντίδα γιὰ τὴν ἄψογη συντακτικὴ δόμηση καὶ γραμματικὴ λειτουργία τοῦ ὑποκρυπτόμενου κειμένου (τὰ ἐντὸς). Ἡ συγκεκριμένη πρακτικὴ, ἐμμέσως πλὴν σαφῶς, ἀντιδιαστέλλεται πρὸς τὶς μεθόδους συγχρόνων του σχεδογράφων, οἱ ὁποῖοι φρόντιζαν μόνο γιὰ τὴν ὑπαρξὴ ὁμαλῆς συντακτικῆς ῥοῆς τοῦ κρυμμένου νοήματος τοῦ κειμένου, ἀδιαφορώντας πλήρως γιὰ τὴν ὑπαρξὴ ἐνὸς στοιχειώδους ἔστω συντακτικοῦ ρυθμοῦ στὴν ἐξωτερικὴ μορφή του, ὅπου οἱ λέξεις, ποιητικὲς καὶ μὴ, διαδέχονταν ἡ μία τὴν ἄλλη χωρὶς καμμία λογικὴ σύνδεση<sup>9</sup>. Ὅταν, συνεπῶς, ὁ Μιχαὴλ Χωνιάτης ἐκφράζει τὶς ἐπιφυλάξεις του γιὰ τὴν σχεδογραφία ὡς εκπαιδευτικὴ πρακτικὴ, μιλώντας γιὰ ἀρνητικὲς συνέπειες στὴν ρητορικὴ διάρθρωση τοῦ κειμένου καὶ γιὰ καταστροφὴν (διασπᾶν) τοῦ συντακτικοῦ εἰρμοῦ τῶν προτάσεων, ἀναφέρεται ἐνδεχομένως, ἂν ἰσχύει ἡ προτεινόμενη συσχέτιση μὲ τὸν Βασιλάκη, στὰ διδακτικὰ κείμενα ποὺ κατασκεύαζαν οἱ διδάσκαλοι τοῦ IB' αἰ., τὰ ὁποῖα μπορεῖ νὰ ἀποκτοῦσαν ἄψογο νόημα, ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀρκετὰ κοπώδη διαδικασία τῆς ἀποκρυπτογραφήσεως, δὲν ἔπαυαν ὥστόσο, ἐκ πρώτης ὄψεως, νὰ δίνουν τὴν μορφή γλωσσικῶν τερατουργημάτων, στερούμενα οἰασδήποτε συντακτικῆς συνοχῆς.

358, 15-16 *Ταύτη τοι οὐδὲ τῆς καινοτομίας ταύτης ἔγωγε τρίβων ἂν οἷην δεδοκίμακα: Ταύτη τοι οὐδὲ τῆς καινοτομίας ταύτης ἔγωγε τρίβον ἀνύειν δεδοκίμακα.*

358, 18-20 *καὶ σχεδουργία χαρίσασθαι δὴ ἐπῆει μοι ῥεῖ ἂν ἄλλην κάκωσιν*

8. A. Garzya, "Il Prologo di Niceforo Basilace", *Bollettino del comitato per la preparazione dell' edizione Nazionale dei Classici Greci e Latini, Nuova Serie, XIX*, Roma 1971, 57, 63-58, 72 = τοῦ ἴδιου, *Storia e interpretazione di testi bizantini. Saggi e ricerche*, Variorum Reprints, London 1974, n. XI. Τὸ κείμενο τυπώνεται χωρὶς ἀλλαγές καὶ στὴν ἔκδοση τῆς Teubner (1984) ἀπὸ τὸν ἴδιο ἐκδότη.

9. Αὕτῃ εἶναι καὶ ἡ ἔνστασις τοῦ Στεφάνου Κουμανοῦδη, ὁ ὁποῖος ἐπισημαίνει ὅτι τὸ κείμενο ἀμοιρεῖ τεχνικῆς συνθέσεως, *Ἀθήναιον* 9 (1880), 203.

ἐπενεγκοῦσα βαρβάρων ἔφοδος καὶ τῶν ἰδίων ἐπαγγελμάτων σχολὴν ἄγειν παρεβιάσατο: καὶ σχεδουργία χαρίσασθαι δεῖ, ἐπεὶ ἡ μυρίαὶν ἄλλην κάκωσιν ἐπενεγκοῦσα βαρβάρων ἔφοδος καὶ τῶν ἰδίων ἐπαγγελμάτων σχολὴν ἄγειν παρεβιάσατο. Ἀναφέρεται φυσικὰ στίς δλῆθριες συνέπειες τῆς Δ' Σταυροφορίας.

358, 21-23 καὶ μὴ γεγυμνασμένους ὦν περὶ τοιάσδε λόγων ἐμπειρίας εἶδη ἀκονίαστος σχεδουργεῖν ἐπιβέβληκα: καὶ μὴ γεγυμνασμένους ὦν περὶ τοιάσδε λόγων ἐμπειρίας ἢ διακονίας, τῷ σχεδουργεῖν ἐπιβέβληκα.

359, 5-6 ὥς οἷόν τε εὐκαιοῖ ἀνοίσω φασὶ σπουδὴν παιδιᾶ ἀναμιῖξ ὥδι: ὥς οἷόν τε εὖ κεραυνῆς, ὃ φασι, σπουδὴν παιδιᾶ ἀναμιῖξω δῆ. Πρόκειται γιὰ κοινὸ τόπο, βλ. π.χ. Πλάτωνος, Νόμοι 643 d: παῖζοντά τε καὶ σπουδάζοντα<sup>10</sup>.

359, 8-9 ἀθύρμασι τούτοις καὶ νύσταλοι πρᾶοί πω στήσονται: ἀθύρμασι τούτοις καινοῖς τὰ λυπρὰ ὑποστήσονται.

359, 11-13 καὶ Ἄλυσ σὺν τούτοις σφαίρης τοι πολλοὶ ἀνδρῶν ἀθύρμασι, τερπόμενοι πολλὰς συνδιέφερον: καὶ ἄλλοι σὺν τούτοις φέριστοι πολλοὶ ἀνδρῶν ἀθύρμασι τερπόμενοι πολλὰ συνδιέφερον.

359, 13-14 Ὁ γοῦν ἐκείνοις οἱ πεττοῖ που τὸ τηνικαῦτα ὥς λόγος ῥέων πολὺς σφαῖραι τε: Ὁ γοῦν ἐκείνοις ὑπετίπου τὸ τηνικαῦτα, ὥς λόγος ῥέων πολὺς φέρεται. Εἶναι προφανὲς τὸ λογοπαίγνιο ποὺ γίνεται μὲ τὴν χρῆσιν τῶν σφαιρῶν στὸ παιχνίδι τῶν πεσσῶν.

359, 17-18 ὥς πολλοῖς ἄλλοις οἱ κυβειῶν αἰεὶ καὶ ῥαστώνης ἀλλοίας ἀπολαύειν: ὥς πολλοῖς ἄλλοις οἴκοι βιώναι ἢ καὶ ῥαστώνης ἀλλοίας ἀπολαύειν.

359, 21-22 τάχ' ἂν καὶ οὕτως ἡ ψυχὴ ἡμῶν κουφισθεῖ γέ πρὸς καιρὸν τινα, εἰ δὴ ἀνεμέσητον ἐνδομυχούντων ἀνιαρῶν: τάχ' ἂν καὶ οὕτως ἡ ψυχὴ ἡμῶν κουφισθῇ, εἴ γε πρὸς καιρὸν τὴν ἀηδίαν ἐμέση τῶν ἐνδομυχούντων ἀνιαρῶν. Ἡ πρόταση τοῦ Παπαγεωργίου<sup>11</sup> νὰ τεθεῖ ὑποστιγμὴ μετὰ τὴν λέξιν ἀνεμέσητον εἶναι ἐντελῶς ἀκατανόητη.

359, 22-24 καὶ γὰρ μοι ἡδονὴν νῦν ἄδδην εἶπερ ποτὲ ἐστὶ αἰεῖσαι μνάται καὶ τραγωδικὰ μινυρίσασθαι: Καὶ γὰρ μοι ἡδονὴ (ἢ ἡδονή) νῦν ἄδδην, εἶπερ ποτέ. Ἐς τί αἰεὶ σεμνά τε καὶ τραγωδικὰ μινυρίσασθαι;

359, 29-30 εὐχαρὲς τῷ στόματι καὶ τερπομένη φωνὴ περιᾶδεται: εὐχαρίστῳ στόματι καὶ τερπομένη φωνὴ περιᾶδεται.

360, 4-6 καὶ μή μοι ἀναβεβλημένως σὸν τῷ γε νῦν μέλ' ἐπίβν' ὥτιον Θηβῶν καλὴ ποιμὴν ἄρτι καιρὸς τοῦ πενθεῖν: καὶ μή μοι, ἀναβεβλημένος ὦν τό γε νῦν μέλλε, ἐπεὶ, Βοιωτίων Θηβῶν καλὴ ποιμὴν, ἄρτι καιρὸς τοῦ πενθεῖν. Εὐδιάκριτη εἶναι, νομίζω, ἡ ἀπῆχηση ἀπὸ τὸν Ἑκκλησιαστή 3, 4 καιρὸς τοῦ κλαῦσαι.

360, 6-8 ἀλλ' ἐν τῷ μέρει καὶ σὺν τοι ἄδε ἄττα πένθη μοι καὶ οὕτως οἰκτρὸν ξυνάδωμεν ἄσμι' αἱ νυοὶ ἅτε αἱ πενθοῦσαι ἐπὶ τοὺς ἄνδρας αὐτῶν τοὺς παρθενι-

10. Γιὰ τὴν προέλευση καὶ τὴν ἱστορία τῆς συγκεκριμένης ἐκφράσεως, βλ. τὸ σχόλιο τοῦ G. W. Bond, *Euripides, Heracles with Introduction and Commentary*, Oxford 1988, 239 (στίχ. 674).

11. Παπαγεωργίου, ὁ.π., 123.

κούς· ἀλλ' ἐν τῷ μέρει καὶ σὺ τοιάδε ἄττα πένθει μοι<sup>12</sup> καὶ οὕτως οἰκτρὸν ξυνάδωμεν ἄσμενοι, οἷά τε αἱ πενθοῦσαι ἐπὶ τοὺς ἄνδρας αὐτῶν τοὺς παρθενοκούς. Πρβλ. Λάμπρου Α', 298, 4-5 ὥσπερ τις γενναία γυνὴ παρθενικὸν αὐτῆς ἄνδρα πενθοῦσα.

360, 21-24 ἡμεῖς δὲ ἀλλὰ τί πρῶτον, τί δ' ὕστατον κλαυσώμεθα, οὐ λέγω τῶν κοινῶν καὶ τῆς βασιλίδος πόλεως ποικίλων ἀφανισμῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν οἰκείων καὶ ἐνδαπῶν. Ὅλες οἱ γενικῆς πληθυντικοῦ πρέπει νὰ μετατραποῦν σὲ αἰτιατικῆς ἐνικοῦ.

360, 27 καὶ ἱστορίῃ δση πως· καὶ ἱστορεῖ Ἰώσηπος.

360, 31-361, 1 καὶ πᾶς χορὸς ἀστέρων, οἱ πόλοι πως· καὶ πᾶς χορὸς ἀστέρων ὑπόλοιπος.

361, 6-7 τὴν ἰταλικὴν ἐφοδὸν κατελιγμένην εἶθ' ἤβασκε Βοιωτίαν πᾶσαν καὶ Ἀττικὴν δ' ἦν ἔγνων δουλώσασθαι· πρὶν τὴν ἰταλικὴν ἐφοδὸν κατελιγμένην, ἢ Θήβας<sup>13</sup> καὶ Βοιωτίαν πᾶσαν καὶ Ἀττικὴν δεῖν ἔγνων δουλώσασθαι.

361, 8-9 τῶν ἐόντων ἱερῶν τὸν (ἐσφαλμένη ἢ γραφὴ τὸ τῆς ἐκδόσεως Λάμπρου) ἄσυλον διαρπάσασα· τὸν νεῶν τὸν ἱερὸν τὸν ἄσυλον διαρπάσασα. Γιὰ τὸν τύπο νεῶν σὲ ἄλλα ἔργα τοῦ Μιχαὴλ Χωνιάτη, πρβλ., π.χ. Λάμπρου Α', 349, 5.

361, 9-15 Ἥμεῖς δ', αἶ, γεγώναμεν ὥς οἷά τινα σκευὴ αὐτόθεν ἄτιμα καὶ ἄχρηστ' ὥς μεθ' ἧ καὶ πρὸς γῆν καταρασσόμενα καὶ συντριβόμενα. Καὶ αὐτοὶ μὲν ἐν μοῖρα φυγάδων καὶ οἰκτρὸν ἐπίτονα κλαιόντων κλῆρον ἔχομεν καὶ γενναία δὴ κατὰ τὸν τραγῶδον ἀφικνεῖται οὐκ ἐπιπολῆς ἔρπουσα, ἐπὶ δ' ἤπατ' ἦν γ' αἰεὶ ἀμφιπολεῖν τὰς θείας αὐλὰς οὐ συγχωρούμεθα· Ἥμεῖς δὲ γεγώναμεν ὥς οἷά τινα σκευὴ αὐτόθεν ἄτιμα καὶ ἃ Χριστὸς μεθῆκε πρὸς γῆν, καταρασσόμενα καὶ συντριβόμενα. Καὶ αὐτοὶ μὲν ἐν μοῖρα φυγάδων καὶ οἰκτρῶν, ἐπεὶ τῶν ἀκλεῶν κλῆρον ἔχομεν, καὶ γενναία δὴ κατὰ τὸν τραγῶδον ἀφικνεῖται οὐκ ἐπιπολῆς ἔρπουσα, ἐπεὶ δὴ πατεῖν γε ἢ ἀμφιπολεῖν τὰς θείας αὐλὰς οὐ συγχωρούμεθα. Πρβλ. Σοφοκλέους, Αἴας, στίχ. 938: Χωρεῖ πρὸς ἤπαρ, οἶδα, γενναία δὴ καὶ Λάμπρου Α', 346, 21 ἢ νῦν ποيناία μοι δὴ πρὸς ἤπαρ κεχώρηκε. Γιὰ τὴν φράση ἄχρηστα σκευή, πρβλ. Λάμπρου Α', 238, 21 ὀργῆς σκευή. Πρβλ. καὶ τὸν μεσσιανικὸ Ψαλμ. 2, 9 ὥς σκευὴ κεραμέως συντρίψεις αὐτοῦς.

361, 17-18 ἀγίων βεβηλώσεις καὶ βόμβημ' ἄττον νειαιρῶν· ἀγίων βεβηλώσεις σκευῶν, βημάτων ἱερῶν.

361, 20-22 παροinouσι τῶν καθ' ἡμᾶς πνευματικῶν νυμφῶν ἀφθόρων τε καὶ ὕβριν ἄντικρυς πνέοντες· παροinouσι τὸν καθ' ἡμᾶς πνευματικὸν νυμφῶνα, φθόρον τε καὶ ὕβριν ἄντικρυς πνέοντες.

361, 26-28 ὦ ἄγῃ ἀπασῶν ἐκκλησιῶν, ὄντως οὐ μόνον τὰ θύραζε, ἀλλὰ καὶ τὰ

12. Ἡ ἀποκρυπτογράφηση καὶ σὺ τοιάδε ἄττα πένθει μοι ὀφείλεται στὸν Παπαγεωργίου, ὁ.π., 123.

13. Ἡ εἰκασία τὰς Θήβας ἀντὶ εἶθ' ἤβασκε, ποὺ προτείνει ὁ Stadtmüller, ὁ.π., 267, σημ. 1, ὀφείλεται σὲ πλήρη παραγνώριση τοῦ χαρακτήρα τοῦ κειμένου.

ἐνδον αὐτὰ κεκύνωμαι ὁμματ' αἶαζ' ἡμείας ἤλιε καὶ γῆ, οἷοις θηρσὶν ἐκδεδόμεθα: ὦ ἄγρια πασῶν ἐκκλησιῶν ὄντως οὐ μόνον τὰ θύραζε, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐνδον αὐτὰ κεκοίνωμαι ὦ ματαίως ζημίας· ἤλιε καὶ γῆ, οἷοις θηρσὶν ἐκδεδόμεθα.

361, 32-33 ὦ οἱ ὄναρι' αἰπὰ γεγαυρόνται καὶ ἀγέρωχον φρονοῦσι καὶ κατὰ σοῦ: ὦ οἶον, Ἄρειε πάγε, γαυρόν τε καὶ ἀγέρωχον φρονοῦσι καὶ κατὰ σοῦ. Πρβλ. Λάμπρου Α', 160, 2-3 καὶ 316, 20.

362, 2 ἡ εἰεράγκειβωτὸν: ἡ ἱερὰν κιβωτόν. Ἀναφέρεται προφανῶς στὴν ἰουδαϊκὴ κιβωτὸ τῆς διαθήκης.

362, 5-7 ἀλλὰ καὶ θυσία τούτων προσφερομένη ἀτελῶς οὐκ ὀρθῶς ἂν ἢ καὶ ἄλλως κενόσπουδ' ἄξιμος ἢ καὶ Μωσέως νομίμω δόξῃ θρησκειν ταυτά: ἀλλὰ καὶ θυσία τούτων προσφερομένη ἀτελῶς, οὐκ ὀρθῶς ἀνῆκε. Ἄλλος κενὼς σπουδάξει Μωσεῖ ἢ καὶ Μωσέως νομίμω δόξῃ θρησκειν ταυτά. Ὁ Χωνιάτης κατηγορεῖ, ὅπως καὶ ἄλλοι Βυζαντινοί, τοὺς Δυτικούς γιὰ τὴν χρῆσιν τῶν ἀξύμων στὴν θεία εὐχαριστία, ποὺ θεωρεῖτο πρακτικὴ ἰουδαϊκὴ.

362, 7-9 Τί ἂν λέγοιμι ὅπως αἱ ἀγκτῶν<sup>14</sup> τε καὶ μὴ θεμιτὸν ἄλλως χρῆμα τι πολυτελὲς ἀτεχνῶς ἀμβροσίας τούτοις δοκοῦσι τράπεζαι: Τί ἂν λέγοιμι ὅπως ἐὰν κτῶνται καὶ μὴ θεμιτὸν ἄλλως χρῆμα τι πολυτελές, ἀμβροσίας τούτοις δοκοῦσι τράπεζαι.

362, 10-13 εἴτα τοῦ θείου Πέτρου μαθητὰς ὑμᾶς καλεῖν ὅς Ἰωνᾶ γε λέγεται βάρβαρυζήλων ἐραστῶν Χριστοῦ αὐχοῦντος καὶ ὄντως τὰ πρῶτα καὶ κάλλιστα: εἴτα τοῦ θείου Πέτρου μαθητὰς ὑμᾶς καλεῖν ὅσιον-ἄγε, λέγετε, βάρβαροι-, ζῆλον ἐραστὸν Χριστοῦ αὐχοῦντος καὶ ὄντος τὰ πρῶτα καὶ κάλλιστα; Μὲ ἔξυπνο τρόπο ὁ Χωνιάτης δίνει τὴν περικοπὴ τοῦ Κατὰ Ματθαῖον 16, 17 (μακάριος εἶ, Σίμων Βαριωνᾶ), ἡ ὁποία ὁμως, ἐν συνεχείᾳ, παραλλάσσεται κατὰ τὴν ἀποκρυπτογράφηση.

362, 13-15 Τίς γὰρ ὑμῶν ὡς τῆς ἐκκλησιαστικῆς κεφαλῆς ὑπερτέλλοντα δειμαίνων Πέτρον ἀποτόμους δίκας ἱεροσυλίας εἰσπραττόμενον ἀπέσχετο κειμηλίων θεοῦ: Τίς γὰρ ὑμῶν, ὅς τῆς ἐκκλησιαστικῆς κεφαλῆς ὑπερτέλλοντα δειμαίνων Πέτρον, ἀποτόμους δίκας ἱεροσυλίας εἰσπραττόμενον, ἀπέσχετο κειμηλίων θεοῦ; Ὁ στίχος, πολὺ γνωστὸς στοὺς Βυζαντινοὺς<sup>15</sup>, προέρχεται ἀπὸ τὸν Ὁρέστη τοῦ Εὐριπίδη, 5-6 Τάνταλος κορυφῆς ὑπερτέλλοντα δειμαίνων πέτρον. Πρβλ. καὶ Λάμπρου Α', 247, 8-9. Ὁ ἀπρόσεκτος μαθητὴς εὐκόλα μποροῦσε νὰ παρασυρθεῖ καὶ νὰ νομίσει ὅτι ὁ συγγραφέας ἐξακολουθεῖ νὰ ἀναφέρεται στὸ ὄνομα τοῦ Πέτρου, ὁ ὁποῖος, ἄλλωστε, στὸ Κατὰ Ματθαῖον 16, 18 χαρακτηρίζεται ὡς πέτρα.

362, 24-28 Ἐντεῦθεν οὐδὲν ἡμῖν ἀσφαλές, οὐ τεῖχος ἀδαμάντινον, οὐ περίβολος

14. Σαφῆς ὑπαινιγμὸς στὴν συνήθη κατηγορία τῶν Βυζαντινῶν κατὰ τῶν Δυτικῶν, ὅτι καταναλώνουν ἀκόμη καὶ πτώματα στραγγαλισμένων ζώων, βλ. σχετικὰ Τ. Μ. Kolbaba, *The Byzantine Lists. Errors of the Latins*, University of Illinois Press, Urbana and Chicago 2000, 35-37, 189-190.

15. Βλ. τὰ χωρία ποὺ συγκεντρώνει ὁ Δ. Χρηστίδης, *Παραθεμάτων παρανοήσεις καὶ κατανοήσεις*, Θεσσαλονίκη 1996, 133 καὶ σημ. 1.

σιδηροῦς, οὐχ ὄρος Χαλκίς Αὐλὶς τ' εἰς φυγῆς τῆς ἡμετέρας τῶν δρασμῶν περιγράφων ἐχέγγυον καὶ ἡρετριάδ' ὡς ὁδαί' ἀποκρυβῆς χρῆμ' ἄλυσιτελέστατον: Ἐντεῦθεν οὐδὲν ἡμῖν ἀσφαλές, οὐ τείχος ἀδαμάντινον, οὐ περίβολος σιδηροῦς, οὐ χώρος χαλκῆς αὐλῆς, τῆς φυγῆς τῆς ἡμετέρας τὸν δρασμὸν περιγράφων ἐχέγγυον καὶ ἱεραὶ τριάδος ᾧδαί' ἀποκρυβῆς<sup>16</sup> χρῆμα λυσιτελέστατον. Στὴν Ἀντιγόνη τοῦ Σοφοκλῆ, στίχ. 945, ὑπάρχει ἡ ἐκφραση χαλκοδέτοις αὐλαῖς. Ὡς πάντως ὑπάρχει ἐπίδραση ἀπὸ χωρία τῆς Π. Δ., γνωστότερα στὸν συγγραφέα, π.χ. Ἐξοδος 27, 17 καὶ 38, 20. Ἡ φράση ἀδαμάντινον τείχος θυμίζει τὴν φράση τοῦ Αἰσχίνη, Κατὰ Κτησιφῶντος 84, 1 ἀδαμαντίνους τείχεσι. Πρβλ. καὶ Λάμπρου Α', 185, 29, περίβολος ἀδαμάντινος. Δὲν εἶναι σαφὴς ἡ ἔννοια τῆς φράσεως ἱεραὶ τριάδος ᾧδαί'. Ἄραγε εἶχε συντάξει ὁ Μιχαὴλ Χωνιάτης ὑμνογραφικὰ κείμενα (π.χ. παρακλητικούς κανόνες στὴν Ἁγία Τριάδα), γιὰ τὴν ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τὰ δεινά; Τὸ χωρίο, χωρὶς νὰ ἀποκρυπτογραφηθεῖ, ἔχει θεωρηθεῖ ὡς ἀσφαλὴς πηγὴ πληροφοριῶν γιὰ τὶς περιπλανήσεις τοῦ Χωνιάτη<sup>17</sup>. Ὅμως ἐνδέχεται οἱ λέξεις Χαλκίς, Αὐλὶς καὶ Ἑρέτρια, νὰ ἔχουν τεθεῖ χάριν ἐπιτάσεως τῆς αἰνιγματικότητος, χωρὶς ἀπαραιτήτως νὰ δηλώνουν συγκεκριμένους σταθμούς τῶν περιπλανήσεων τοῦ Χωνιάτη. Ὅτι ὁ λόγιος ἐπισκέφθηκε τὴν Εὐβοία εἶναι πάντως μαρτυρημένο ἀπὸ ἐπιστολὴ τοῦ Εὐθυμίου Τορνίκη<sup>18</sup>.

362, 28-29 ἀλλὰ καὶ πόρρω πω θινῶν Αὐλῶνος ἔκτοποι γεγονότες: ἀλλὰ καὶ πόρρω ποθεινῶν αὐλῶν ὡς ἔκτοποι γεγονότες. Ἡ ἐπισκοπὴ Αὐλῶνος ὑπαγόταν στὴν μητρόπολη Ἀθηνῶν<sup>19</sup>. Ἐδῶ, ὥστόσο, κατὰ τὴν ἀποκρυπτογραφημένη μορφή τοῦ κειμένου, χρησιμοποιεῖται ἡ προσφιλὴς στὸν συγγραφέα ἀγιογραφικὴ (π.χ. Ψαλμὸς 28, 2, Ἱερεμίας 19, 14) εἰκόνα τῆς αὐλῆς τοῦ Κυρίου. Πρβλ. Λάμπρου Α', 117, 5-6 καὶ 357, 25-358, 1.

365, 20-21 Οὐκουν εἶχον τὸ ἐπὶ τούτοις πράγματ' ἡλογηκῶς σχεδῶν κεχρησθαι: Οὐκουν εἶχον τῷ ἐπὶ τούτοις πράγματι λογικῶ σχεδὸν κεχρησθαι.

365, 22-23 ἐπ' ἀγαθῷ οὐδένι γ' ὠνησάμην ἐμῷ: ἐπ' ἀγαθῷ οὐδὲν ἡγωνισάμην ἐμῷ.

366, 3-4 ᾧδε κακίας χειμῶνος περιπατοῦμεν: ᾧδε κακεί ἀσχημόνως περιπατοῦμεν. Πρβλ. Α' πρὸς Θεσσαλονικεῖς 4, 12 ἵνα περιπατῇτε εὐσχημόνως.

366, 8-10 ὁ κλῆρος ἐξ ὑπαρχῆς εἰς ἐμὲ περὶ ἡκιστ' ἔργων ταδὶ τὰ μὴ καθ' ὥραν μοι: ὁ κλῆρος ἐξ ὑπαρχῆς εἰς ἐμὲ περιήκει στέργοντα δὴ τὰ μὴ καθ' ὥραν μοι.

366, 10-12 Καὶ προσκαλούμεθα καὶ νῦν ποι ἴν' αὐθις ὡς παιδιῶδῃ σπουδάστῃ εἴτε καὶ ἔξωρ' ἐμβῶμεν ὑπ' ἄλλαις συχναῖς καὶ δυσκόλοις ἐνδημίαις τρυχόμενοι: Καὶ προσκαλούμεθα καὶ νῦν ποιεῖν αὐθις, ὡς παιδιῶδεις σπουδασταὶ καὶ ἔξω ῥεμβόμενοι, πάλαι συχναῖς καὶ δυσκόλοις ἐνδημίαις τρυχόμενοι.

366, 12-13 Καὶ νῦν δ' αἰσθάνομαι ὡς κακῶν ἐὼν ἀζηλώτων τε βεβουλευμένων

16. Πρβλ. Ἰωβ 24, 15 ἀποκρυβὴν προσώπου ἔθετο.

17. Stadtmüller, ὁ.π., 184

18. Κολοβοῦ, ὁ.π., 17, σημ. 47.

19. Κολοβοῦ, ὁ.π., 13, σημ. 21.

ἀπολάβω εὐθητικῶς. Καὶ νῦν δ' αἰσθάνομαι ὡς κακὸν αἰῶνα ξηλῶ τῶν τε βεβου-  
λευμένων ἀπολαύω εὐθητικῶς.

366, 23-24 οἷα δεῖ τοὺς τοιούτους ποιεῖν ἦδει δ' ἂ σκηνικός, ἐπεὶ δ' Αἴανθ' ὑπεκρίνατο: οἷα δεῖ τοὺς τοιούτους ποιεῖν ἢ διδάσκειν εἰκός, ἐπεὶ δὲ ἀνθυπεκρίνατο.

366, 26-28 ἴκελ' οἰμανῆ τε τὸ δεύτερον οὐκ ἀκόμψως ἐκείνος ἔφη ἀπόχρη καὶ τὸ ἅπαξ αὐτὸν μ' ἀνεῖναι· πρὸς τὸ ἐπιδειξασθαι δητὰ ὑμῖν πω λύττημα: «ἦ καὶ λυμανεῖται τὸ δεύτερον», οὐκ ἀκόμψως ἐκείνος ἔφη «ἀπόχρη καὶ τὸ ἅπαξ αὐτὸν μανῆναι πρὸς τὸ ἐπιδειξασθαι διὰ τὰ ἡμῖν πολύτμητα». Τὸ χωρίο βασίζεται σὲ ἐδάφιο τοῦ Περί ὀρχήσεως τοῦ Λουκιανοῦ (83, 5-84 6): ὀρχούμενος γὰρ τὸν Αἴαντα μετὰ τὴν ἦτταν εὐθύς μαινόμενον, εἰς τοσοῦτον ὑπερεξέπεσεν ὥστε οὐχ ὑποκρίνασθαι μανίαν ἀλλὰ μαίνεσθαι αὐτὸς εἰκότως ἂν τινι ἔδοξεν ... αἰτούντων γὰρ αὐθις τῶν στασιωτῶν αὐτοῦ τὸν Αἴαντα ὀρχήσασθαι αὐτοῖς, παραιτησάμενος, «τὸν ὑποκριτὴν», ἔφη πρὸς τὸ θέατρον, «ἰκανόν ἐστιν ἅπαξ μανῆναι».

366, 28-367, 1 Πλὴν οὐ χαρίτων ἄμοιρος ἀδολεσχία ἦδε ἐπὶ τηλικαύτῃ ἀπαγωγῇ καὶ κενὴ τοιάδ' αἰμυλία Μοισῶν συνερανίζεται. Ἄγε πηκτέον πρὸς τῷ κατάρξασθαι τὸ πάλαι σχεδὼν ὑπεροπτέων δεδογμένων μοι κύκλ' οὐκ ἐκ καινῆς δευτέρας ἤδη περιωπῆς: Πλὴν οὐ χαρίτων ἄμοιρος ἀδολεσχία ἦδε ἐπεὶ τηλικαύτῃ ἀπαγωγῇ καὶ καινῇ τοιάδε μοι λεία Μυσῶν συνερανίζεται, ἅγ' ἐπεικτέον πρὸς τὸ κατάρξασθαι· τὸ πάλαι σχεδὼν ὑπεροπτέον δεδογμένον μοι, κύκλου καὶ καινῆς δευτέρας εἰ δεῖ περιωπῆς. Ἡ φράση Μυσῶν λεία εἶναι παρομοιακῇ<sup>20</sup>.

367, 2-3 τὸν ῥωμαϊκὸν κλῆρον, χθὲς μὲν δεινῶς σπαθῶντ' ἀηδῶντ' ἀδεῶς ἅ εἰσι πορρωτάτω βεβηκότα χαλεποῦ δυσπραγίματος: τὸν ῥωμαϊκὸν κλῆρον, χθὲς μὲν δεινῶς παθόντα, ἰδόντα δὲ ὅσα εἰσὶ πορρωτάτω βεβηκότα χαλεποῦ δυσπραγίματος.

367, 4-6 Εἴθε γὰρ πολλάκις ἐπανεδίπλουν τὸν τοιόνδε κοπετὸν ὡς ἐμβάσι γ' ἐπωδὸν ἐπικροτούντων καὶ χερσὶ καὶ κόμαι διφθόγγου κατὰ τὸν τραγῶδον ἐπὶ ... μένων μοι. Τὸ χειρόγραφο εἶναι δυσξέμβλητο στὸ σημεῖο αὐτό. Κατὰ τὸν Παπαγεωργίου πρὶν τὸ μένων μοι διακρίνονται καὶ τὰ γράμματα νο. Τὸ μόνο βέβαιο εἶναι ὅτι ὁ τραγῶδός, τὸν ὁποῖον ὑπαινίσσεται ἐδῶ ὁ Χωνιάτης, εἶναι ὁ Εὐριπίδης. Στὴν Ἑκάβῃ, τραγῳδία τῆς λεγόμενης βυζαντινῆς τριάδος, στίχ. 836-837, διαβάζουμε: εἴ μοι γένοιτο φθόγγος ἐν βραχίσι καὶ χερσὶ καὶ κόμαις καὶ ποδῶν βάσει. Προτείνεται, ἐντελῶς δοκιμαστικά, ἡ ἀκόλουθη ἀποκρυπτογράφηση: Εἴθε γὰρ πολλάκις ἐπανεδίπλουν τὸν τοιόνδε κοπετόν, ὡς ἐν βάσει γε ποδῶν ἐπικροτούντων καὶ χερσὶ καὶ κόμαις διὰ φθόγγου (ἢ φθόγγων) κατὰ τὸν τραγῶδον ἐπιγενομένου (ἢ ἐπιγενομένων) μοι.

367, 15-16 οὕμενον καθυβρίσαι πῶς εὐλαβηθήσεται οὐδ' ἔλεῃναι ὅτι τὰ θηρίων πονηρῶν καὶ χήρων ἐστὶ νοῦ πεφυκός: οὐ μὲν οὖν καθυβρίσαι πῶς

20. Karathanasis, δ.π., 43 (ἀριθ. 56).

εὐλαβηθήσεται οὐδ' ἔλεεῖν νεότητα· θηρίον πονηρὸν καὶ χεῖρον ἐστὶν οὐ πεφυ-  
κός.

367, 18-22 Ἐλατίνων γὰρ τούτων ὑπερήφανοι ἀγερωχίαι καὶ ἀκαμπεῖς ἀπήνειαι  
σφενδαμνίων στελεχῶν οὐδὲν ἀπεοίκασι· μᾶλλον δὲ εἰς αὐτοχόωνον ἄκμονος  
φύσιν μόνον οὐ μεταλλεύονται εἰ καὶ πᾶς ὑπερήφανος βάρβαρος φύς εἰς τέφραν  
γ' οὐκ ἐλάτην οὐ χρόνῳ πολλῷ ὕστερον θυμῷ θεοῦ διασκίδνεται· αἱ Λατίνων  
γὰρ τούτων ὑπερήφανοι ἀγερωχίαι καὶ ἀκαμπεῖς ἀπήνειαι σφενδαμνίων  
στελεχῶν οὐδὲν ἀπεοίκασι· μᾶλλον δὲ εἰς αὐτοχόωνον ἄκμονος φύσιν μόνον οὐ  
μεταλλεύονται· εἰ καὶ πᾶς ὑπερήφανος βάρβαρος φύσις τε Φράγκου καὶ Λατί-  
νου, οὐ χρόνῳ πολλῷ ὕστερον θυμῷ θεοῦ διασκίδνεται. Ἡ λέξις αὐτοχόωνον  
προέρχεται μᾶλλον ἀπὸ τὴν Ἰλιάδα, 23, 826. Πρβλ. Λάμπρου Α', 46, 31, σόλον τε  
αὐτοχόωνον. Γὰρ τὴν τάση του νὰ παρενείρει στὸν πεζὸ λόγο λέξεις ποιητικῆς  
κάνει λόγο ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας στὴν Προθεωρία του, Λάμπρου Α' 5, 9-10.

367, 26 μὴ ἀμάρτοι ῥαφθέν γέ τε· μὴ ἀμάρτυρα φθέγγεται. Ἀπήχηση τοῦ γνωστοῦ  
ρητοῦ τοῦ Καλλιμάχου· ἀμάρτυρον οὐδὲν ἄδω.

368, 7-9 ἀλλ' εἶπερ ἄψασθαί ποτε βουλευθεῖεν ζωοποιὸν σημεῖον Χριστοῦ ὡς ἐπὶ  
κраспéδω πλατεῖ χλαμύδ' ὡς ἄκρον ὦμον· ἀλλ' εἶπερ ῥάψασθαί ποτε βουλευθεῖεν  
ζωοποιὸν σημεῖον Χριστοῦ ὡς ἐπὶ краспéδω πλατεῖ χλαμύδος ἄκρων ὦμων.  
Πρβλ. Ματθ. 23, 5 καὶ μεγαλύνουσι τὰ κρᾶσπεδα τῶν ἱματίων αὐτῶν.  
Ἀναφέρεται στοὺς ραμμένους σταυροὺς στὰ ἱμάτια τῶν Λατίνων στρατιωτῶν,  
ποὺ ὀνομάσθηκαν βέβαια γι' αὐτὸν τὸν λόγο σταυροφόροι.

368, 10-12 Καὶ σκήπτονται μὲν στρατεύεσθαι εὐθὺ τῶν σεβασμίων τόπων καὶ  
ζωοδόχον ἐπὶ σῆμ', ὅσῳ γε μὴν ἔνδον ἐπικρύπτονται δόλον καὶ ἀκαθαρσίαν  
πολλήν· Καὶ σκήπτονται μὲν στρατεύεσθαι εὐθὺ τῶν σεβασμίων τόπων καὶ ζωο-  
δόχων ἐπισήμως, τὰ γε μὴν ἔνδον ἐπικρύπτονται δόλον καὶ ἀκαθαρσίαν πολλήν.  
Πρβλ. Ματθ. 23, 27 ἔσωθεν δὲ γέμουσι ὀστέων νεκρῶν καὶ πάσης ἀκαθαρσίας.

368, 15-16 δι' ἐπιποιήτου εὐσεβείας καὶ ὑποβλήττουσι μείον κενῶν· δι'  
ἐπιποιήτου εὐσεβείας καὶ ὑποβλήτου σημείων κενῶν.

368, 17 τῆς σκύλλης Συρίας· τῆς Κοίλης Συρίας. Πρβλ. Λάμπρου Α', 99, 31 Κυλο-  
σύρους.

368, 18-19 εἴτα καὶ ὡς Φοίνισαν ἀνδρεῖαν, πᾶσαν ὑποκλάζουσας περιεζώσα-  
ντο· εἴτα καὶ ὁσφὺν εἰς ἀνανδρεῖαν πᾶσαν ὑποκλάζουσας περιεζώσαντο. Πρό-  
κειται γιὰ ἔκφραση βιβλική, π.χ. πρβλ. Ἱερεμίας 1, 17 περιζώσαι τὴν ὁσφὺν σου.

368, 19-21 κὰν μάτην αὐτοὺς φυσᾶ τὸ ὑπὲρ Χριστοῦ αἰρεῖν ὄπλα ἢ διὰ κενῆς  
ὀγκοῖ, προνοῖα, οὐκ ἐξ ἐφόδου ἐπιθέμενοι κατέσχον· κὰν μάτην αὐτοὺς φυσᾶ τὸ  
ὑπὲρ Χριστοῦ αἰρεῖν ὄπλα ἴδια, καὶ νῆσον Κύπρον, οἷα οὐκ ἐξ ἐφόδου  
ἐπιθέμενοι, κατέσχον. Ἀναφέρεται μᾶλλον στὴν πώληση τῆς Κύπρου ἀπὸ τὸν Ρι-  
χάρδο Α' τὸν Λεοντόκαρδο στοὺς Ναίτες τὸ 1192, καὶ ὄχι στὴν κατάληψή της  
τὸν προηγούμενο χρόνο.

368, 24-28 τῶν ἀνδροφόνων σύστρεμμα ἀλίστον καὶ εἰς ἓν, ὃ φασι, σμῆνος ξὺν  
νηῶν πολυμιγέσι τε καὶ ἄλλις κοίλῃσι που καὶ αὐτῆς ὕδρας πολυπλοκώτερον καὶ

ξυρρεῦσαν αὐτεικῇ, ὡς εἶπείν, ἀναρχία ξυγκλύδων αὐτῶν: τῶν ἀνδροφόνων σύ-  
στρεμμα ληστῶν καὶ εἰς ἓν, ὃ φασι, σμῆνος ξυνιδὸν πολυμιγῆς εἶτε καὶ ἄλλης  
Σκύλλης ἢ πον καὶ αὐτῆς Ὑδρας πολυπλοκώτερον καὶ ξυρρεῦσαν ναυτικῇ<sup>21</sup>, ὡς  
εἶπείν, ἀναρχία ξυγκλύδων ναυτῶν. Πρβλ. Λάμπρου Α', 238, 13 σπαρτῶν γιγά-  
ντων ἔνοπλον σύστρεμμα.

Θὰ τελειώσω μὲ μία σκέψη. Στὰ χρόνια τοῦ ὁ μητροπολίτης Μιχαὴλ Χω-  
νιάτης ἀναφερόταν τιμητικά, κατὰ τὴν βυζαντινὴ συνήθεια, ὡς πρόεδρος  
Ἀθηνῶν. Στὰ δικά μας χρόνια στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν μιλούσαμε μὲ δέος,  
σεβασμὸ καὶ θαυμασμὸ γιὰ τὸν πρόεδρο, καὶ ἐννοοῦσαμε πάντα τὸν μεγάλο Πα-  
ναγιώτη Κοντό. Ἔτσι ἡ ἐλάχιστη αὐτὴ συμβολὴ γιὰ τὸ κείμενο ἐνὸς προέδρου  
Ἀθηνῶν ταιριάζει, νομίζω, στὴν περίστασι, καθὼς ταπεινὰ προσφέρεται σὲ ἓνα  
σύγχρονο πνευματικὸ ἀνάστημα μεγίστου βεληνεκοῦς, ὄχι μόνον βέβαια τοῦ Πα-  
νεπιστημίου Ἀθηνῶν, ἀλλὰ καὶ ὁλόκληρης τῆς σύγχρονης Ἑλλάδος.

---

21. Ἡ ἀποκρυπτογράφηση ξυρρεῦσαν ναυτικῇ ὀφείλεται στὸν Παπαγεωργίου, ὁ.π., 124.